

Ива Трифонова (София, България)

ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ КОПИСТИ И СКРИПТОРИИ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА СЪВРЕМЕННИТЕ ПАЛЕОГРАФСКИ ТЪРСЕНИЯ

В края на 2020 г. Кирило-Методиевският научен център съвместно с Института по математика и информатика при Българската академия на науките започна работа върху научноизследователския проект „Южнославянски кописти и скриптории от XIV в. (палеографска атрибуция и онлайн реперториум)“¹. Проектът е насочен към придобиване на нови знания в областта на палеографията, информационните и комуникационни технологии и тяхното приложение в хуманитарните и обществени науки. Той е ориентиран към идентификация и представяне на средновековни южнославянски кописти, технологии и услуги за управление, обработка, анализиране, изводи и визуализация на данни (Data management, Data processing, Data Analytics, Data mining, Data visualization), извличане на информация и знания (Information retrieval,

Knowledge discovery). Целта е събраните от първични ръкописни свидетелства данни да бъдат технологично обработени и достъпни публично чрез специално създаден онлайн реперториум (Complete Repertory).

Като част от работата по проекта през изминалата година се проведе онлайн семинар на тема „Южнославянските кописти и скриптории“². Той бе предназначен за специалисти в областта на медиавистиката, като акцентът бе върху проблемите на средновековната палеография и кодикология. Идеята беше да бъдат обобщени досегашните изследователски наблюдения по темата и да бъдат набелязани основни въпроси, свързани с бъдещи проучвания, насочени към изграждането на обоснована методология за идентифициране на кописти, работили в средновековните южнославянски манастирски средища през XIV в.²

¹ Настоящата публикация е изготвена в рамките на проекта „Южнославянски кописти и скриптории от XIV в. (палеографска атрибуция и онлайн реперториум)“ (№ КП-06-Н50/4 30.11.2020), подкрепен от Фонд „Научни изследвания“.

² Семинарните срещи са видими на сайта на проекта (https://kopisti14.kmnc.bg/?fbclid=IwAR2hDfY7G1Q5YjrQN6XGiB4r539axp9FS99MQC6-03N06EY_E6citMryu_E), в социалните платформи Фейсбук (https://www.facebook.com/Kopisti14/events/?ref=page_

Според приетия за семинара регламент всеки месец от годината лектор, изявен специалист в научната област, е поканен да представи своя изследователска тема. Той запознава научната аудитория с поставен от него палеографски проблем, след което следва обща дискусия. По този начин бяха проведени 11 научни беседи с лектори от България, Италия, Русия, Сърбия и Франция, на български, руски, сръбски, френски и английски език. За участниците в проекта бяха организирани и две работни срещи на тема „Техника на старославянската калиграфия“. Организатор и водещ на семинара бе ръководителят на проекта Марко Скарпа (София, България – Месина, Италия).

Първите три научни срещи имаха за цел да обобщят натрупаните знания за книжовната дейност на Балканите през XIV в., да очертаят бъдещите насоки на изследване с оглед на създаването на единна надеждна платформа за идентифициране на южнославянски кописи, както и да ситуират възможните начини за преодоляване на възникналите пред изследователя палеограф трудности.

Семинарът започна с доклада на Елисавета Мусакова (София, България) „Българските кописи от XIV век“³, в който бяха представени досегашните резултати при идентифицирането на кописи. Със статистически анализ на установените почерци бяха онагледени т.нар. бели полета в българската медиевистична наука. Известните

по име към момента български кописи от XIV в. са 44 на брой, като проучените от тях са около 12%, слабо проучените – около 39%, и непроучени – около 49%. Е. Мусакова подчерта, че дори за най-често споменавани почерци, каквито са Поп-Герасимовото писмо, почеркът на йеромонах Лаврентий или дейността на конкретни книжовни средища, не може да се приеме, че са изцяло изучени най-вече поради осъзнаването на голямата вариативност в писмото, присъща за средновековния книжовник. Българската палеография все още не разполага с усвоен или изработен инструментариум, по който да се търсят и установяват индивидуализиращите признаци на даден тип писмо или на конкретен почерк. Значителна част от ръкописите, свързани с имена на кописи, не са локализирани. Ето защо е необходимо системно проучване и реконструкция на книжовната дейност в така богатия на явления XIV в., както и създаване на корпус на южнославянските книжовници, плод на изследователска стратегия, отдавна възприета в гръцката и латинската палеография. В тази връзка Е. Мусакова посочи, че представеният първоначален обзор на кописите, чиито имена са известни и чиито ръкописи са физически запазени днес, са добра насока към издирването и на други техни ръкописи. От методологична гледна точка необходимата стъпка е да се подредят индивидуалните почерци на тези кописи, което ще даде възможност за по-ясна евентуална типология на писмото, за определянето както на индивидуалните, така и на исторически детерминирани и приети в дадена книжовна среда правила, норми, образци. Представеният в доклада илюстративен материал с почерци от XIV в. постави много повече въпроси: за датировката и локализа-

---

internal) и Инстаграм (https://www.instagram.com/Kopisti14/?fbclid=IwAR3Xe11RhpMSZb9xBWDwr61JHDJcpHACYvM_V7Ev7PzQsaQh0ghD0a1-esU).

³ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/194450632403410>.

цията на ръкописите, за връзката между отделните книжовни центрове, за националността на копистите и изразяването на тяхната индивидуалност, за изясняването на техния социален статус (например фигурата на българския царски книжовник), за начините на разпознаване на промяната в почерка при един и същи книжовник, за идентификацията на даден книжовен кръг.

Темата за облика на българската книга през XIV в. бе продължена от Вася Велнова (София, България). В доклада ѝ „Типологии на славянското писмо в XIV в. и идентификация на копистите“⁴ въз основа на конкретен изворов материал бе предложен модел за развитие на типовете кирилско писмо в опит да се осмислят процесите и типичните черти на книжовната традиция в това знаменателно за българската култура XIV столетие. Вниманието бе насочено към идейните достижения на XIII в. – своеобразен мост между писмената продукция на Първото и на Второто българско царство, когато царската престолнина Търново се утвърждава като политически, духовен и културен център на православието на Балканите. Това е времето, когато в Търново е съсредоточен главният ресурс от книжовници, които са в основата на литературните процеси. Доколкото кирилското писмо се развива непрекъснато и в непосредствен контакт с гръцката традиция, която в този период вече произвежда единствено минускулни кодекси с различни типове писмо и често с индивидуални решения на самите кописти, то индиректно българските кописти спорадично прибягват до калиграфски

намеси, за да разнообразят ритъма на уставното писмо и за да придадат различна декоративна форма на текстовата цялост. Тенденцията да се използват елементи от гръцкото писмо продължава и през XIV в., когато се наблюдава функционалното разграничаване на няколко типа кирилско писмо. Прави впечатление, че уставните литургични ръкописи, които са най-представителната група ръкописи за XIV в., напоят визуално не средния и дребен устав в паметниците от XIII в., а по-ранните книжовни образци от X в.

Друга група ръкописи, създадени в Търново през XIV в. от кръга около йеромонах Лаврентий, поставя въпроса за употребата на възприетата терминология при дефиниране на използваното в тях писмо с оглед на отчетливото спазване (макар и в различна степен) на обща стилова програма, придаваща му особена раздвиженост. Тези ръкописи са близки и по украса, което вече задава представата за единен облик на книжовната продукция. Значение има и за кого са предназначени те, защото не се наблюдава припокриване между функция и изпълнение въпреки стилната изработка. Затова при атрибутирането на ръкописното наследство най-полезен се оказва комплексният подход. Връзката между кирилската и гръцката писмена традиция изкрystalизира ясно при т.нар. Поп-Герасимово писмо, въведено за първи път в някои от манастирите със скриптории в Търново или на Света гора. Примерите показват, че и това писмо има своя еволюция – то много бързо променя външния си облик и открива пътищата за появата на полууставните почерци и ръкописи. В манастирите, където се създават и ръкописи за индивидуално четене, се вижда употребата на полуустава, която дава по-голяма свобода на изписване и из-

---

⁴ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/3540474679413258>.

разява индивидуалност. Монашеските сборници предлагат най-ясна представа за тези процеси. Определящи за типа писмо, използван от средновековния книжовник, са образецът, който той следва, поръчителят на ръкописа, мястото, където ще битова създадената от него книга.

В доклада „Царски скрипторијуми: центри писмености у доба владави не царева Стефана Душана и Ивана Александра“⁵ Милена Давидович (Белград, Сърбия) проследи дейността на царските скриптории в средата на XIV в. и известната днес книжовна продукция, създадена за царя и за неговото обкръжение, в самия дворец или на други места. Съпоставката на броя запазени южнославянски „царски“ ръкописи и техните индивидуални характеристики поставя множество въпроси за връзката между светогорските скриптории, за сръбската и за българската владелска институция, за локализацията на копистите, за избора на книжовни образци. Те са от значение, защото тези писмени паметници, създадени за аристократичните среди, показват явна близост в оформлението, в украсата, в текста и в писмото (например *Томичовият псалтир* и *Четириевангелието на патриарх Сава*). Повдигнат беше и проблемът за дейността в Серския и в Лесновско-Кратовския скрипторий и за писмените свидетелства, които обединяват тези книжовни средища. Анализът на ръкописите показва разлика между предназначенията за царския дворец и тези за аристократичните кръгове. Това поставя редица важни въпроси: дали има съзнателно следвана система при изработката им при спазване

на книжовната традиция, на украсата, на гръцките образци, къде са зоните, където те се застъпват, какъв е произходът на предевтимиевския или на рашкия правопис, на юсовото или на безюсовото писмо.

Следващите научни срещи бяха насочени към очертаните проблемни области, като поставиха конкретни базови въпроси, свързани с особеностите при изработката на книжното тяло, на материалите, използвани при неговото изписване, трудностите при идентификацията на почерци и методиката на изследователската работа, наложила се в славянската палеография през годините.

Анатолий Турилов (Москва, Русия) привлече вниманието на аудиторията с доклада „Историко-культурный аспект атрибуции книжных почерков конца XIII–XIV вв. (на материале преимущественно сербских рукописей)“. Изследователят се съгласи с направените на предходните семинарни срещи заключения и очерта постиженията на руската палеославистика при идентифицирането на средновековни кописти. А. Турилов подчерта, че за специалиста палеограф е изключително важна пряката работа с ръкописните свидетелства. Не по-малко е и значението на научното общуване, и на предаването на натрупания изследователски опит в тази познавателна област, тъй като към момента славистиката не разполага с универсална методика за идентификация на книжовни средища или индивидуални почерци. Точната атрибуция на ръкописите разчита основно на личностните умения и на професионалната подготовка на самия изследовател. Значение имат изключителната зрителна памет, богатият научен опит, изострената интуитивна интелигентност, способността на паметта да сработва – от общия облик на писмото към отделните

---

⁵ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/111186310944415>.

детайли, съществени за идентификацията (заставки, миниатюри, акцентология, правопис и т.н.).

Периодът в края на XIII и началото на XIV в. е изключително интересен от историко-културологична гледна точка с оглед на развитието на кирилското писмо. Уставът, използван до това време, не подлежи на значително изменение, той се рисува и заучава. Различията при употребата му се дължат в голяма степен на писане от неудобна позиция, което затруднява извличането на общата характеристика на почерка. Реформата настъпва с появата на много по-индивидуализиращи почерци като този на йеромонах Лаврентий, с които през XIV в. се изписват и богослужебни книги. А. Турилов с многобройни примери постави ударение върху начина, по който копистът изразява себе си в ръкописа – чрез формулирането на оставена от него бележка и мястото ѝ в книжната цялост. Беше разгледан и въпросът как работят копистите от една книжовна школа, как изменят почерка си и на какво би могло да се дължи това (например смяна на перо, мастило или здравословно състояние на книжовника). Ученият палеограф чрез наблюденията си над даден ръкопис трябва да установи посочените особености и да ги опише в съответен каталог. Не на последно място бяха подчертани и редица трудности в работата, свързани с чисто терминологични разногласия.

На проблемите с анализа на почерците, атрибуцията на ръкописите, определянето на тяхната датировка и локализация се спря Елена Уханова (Москва, Русия) в доклада „Основные проблемы в изучении почерков и книжного производства в Древней Руси

в XI–XIV вв.“⁶. Изтъкнато беше значението на материала за писане, тъй като различните повърхности изискват и различен начин на нанасяне на писмото. Форматът на ръкописа също предполага отклонение в почерка. Важен е и статутът на самия книжовен паметник – от кого, за кого и за какво е поръчан, тъй като понякога един и същи копист изписва текста с различен почерк в зависимост от предназначението на ръкописа. Като се отчита всичко това, биха могли да се отделят, от една страна, обичайни типични почерци, които също се отличават в своята вариативност, а от друга – т.нар. битово писмо, непрофесионалният почерк, който се развива по друг алгоритъм.

С оглед на вариативността на почерка при професионалните кописти се налага мнението, че за атрибуцията на даден почерк не е най-важна съпоставката на всяка една буква, а отчитането на т.нар. сигнални зони. Професионалният копист владее няколко почерка и всъщност различното изписване на буквите, тяхната дебелина, наклонът на почерка и прочее не се дължат на умора. Неразбирането на тази особеност води до появата на грешни датировки при съпоставката на близки почерци. Е. Уханова подчерта, че датираниите славянски ръкописи са много малко, за да изградят ясна представа за развойните процеси. Това поставя под съмнение и надеждността на използваните в момента сравнителни таблици като сигурен източник за атрибуция. Много важно е да се отчита опитът на гръцката и латинската палеография. Разбира се, определянето на дуктусите в историче-

---

⁶ Пълен запис вж. на адрес:
<https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/309999797404364>.

ския развой на писмото е оправдано и би могло да помогне при широки рамки на датировката.

Е. Уханова подчерта, че стилистиката на славянското писмо се оказва изключително важна при отчитането на тенденциите в гръцките образци и на картината през XV в. при източноправославните славяни. Тук ясно се виждат южнославянското влияние и новият стилизиран почерк, който до това време не съществува при източните славяни. От историческа гледна точка важно значение имат производът и обработката на пергамента за писане, предвид това, че материалът, използван в Новгород през XI–XII в., силно се различава от този през XIV в. Наблюдава се и промяна в пропорциите на буквените знаци в писмото – не само в ширината и във височината, но и в разстоянието между самите букви. Непременно трябва да се обръща внимание и на диакритиката. Разбира се, въвеждането на нови технологии при проучването на запазеното книжовно наследство би улеснило работата на специалистите палеографи. Разработваните нови способности за реконструкция на текста и за установяване на произхода на писмовния материал се базират на използването на стронций като възможен географски показател, и съответно към състава на инструмента за писане. Те биха били от помощ при датироването на ръкописите и при разграничаването на спецификата на определена школа или на индивидуален копист.

Денис Ципкин (Санкт Петербург, Русия) в доклада „Методологическите основи исторического почерковедения“⁷ представи дейността на гру-

па специалисти, работещи над проблема за идентификацията на почерци, кописи, датировки, локализации въз основа на фундаменталното знание за историческите навици и за промените на човека във времето. Предложеното проучване се базира на ръкописи, в които е отразен процесът на обучение на самите кописи. Вниманието бе към теоретизирането на понятия като *почерк на пишещия*, разбираан като обичайния начин на действие (*modus operandi*), намерил материален израз в ръкописа, и *маниер на писмото* – постоянните технико-стилистически (графико-технически) варианти на писмото на конкретен човек, като в един почерк има избор на маниер (система от маниери) при изпълнение на конкретна писмена задача. Маниерът е базовият елемент на почерка, а в исторически аспект писмото е многоманиерно. В основата на зрително-двигателния образ стои *ширифтотвият модел*, т.е. идеалният графичен образ на писмото, съществуващ в пишещия човек (напълно или частично осъзнаван от него). Индивидуалното писмо е материален израз на почерка при фиксация в ръкопис.

Функционалната организация на почерка се изразява в избора на писмо. Самият маниер на почерка може да има различни варианти (функционално-качествени) и технически форми на реализация. Маниерът зависи от формата на листа и от дебелината на пишещия инструмент. Видимите следи, непосредствени материални следствия от дейността, имат обект (хора, инструменти) и признак (израз на свойствата на обекта). Нормативността при писмото е от значение – дали то е нормативно (професионално) писмо, т.е. нормата, която пишещият съблюдава, или обичайно писмо. Целта е да се пояснят сферите, в които подобно писмо се из-

⁷ Пълен запис вж. на адрес:
<https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/501805567805501>.

ползва съгласно функцията на самия ръкопис – дали тя е професионална или битова. Регистърът на писмото се определя като зависимост на функцията на текста и неговото изписване, като повечето кописти имат повече регистри. Определен стил се реализира от повече от един копист, видима е и близостта на шрифтовите модели. Така възниква необходимостта от единна система на *маниер-стил-регистър* на писмото. Ключът към идентификацията на определен копист е в това, което самият копист е искал да възпроизведе, и в това какво се е получило като краен резултат. Техниката на изпълнение (двигателната техника) отчита синергията на човешките ментални реакции и реализирани движения и на начина, по който човек осъзнава този процес.

С голям интерес бе посрещнат и докладът на Георги Парпулов (Пловдив, България) „Гръцките корени на т. нар. Поп-Герасимово писмо“⁸. Знае се, че кирилското писмо се развива въз основа на гръцкото маюскулно (унциално, уставно) писмо и въпреки стремежа към все по-голяма културна близост с Византия и византийските образци двете писма разминават пътищата си. В гръцките ръкописи още през XI в. минускулното писмо измества маюскулното при изписването на текста, но при православните славяни то се запазва. Част от тенденциите в българската книжовна култура през втората четвърт на XIV в. обаче е появата на т.нар. Поп-Герасимово писмо. То е засвидетелствано изцяло в ръкописи, писани на хартия, а датирането му е възможно благодарение на водните знаци. Неговата

специфика е, че то не е точно минускулно, но се отличава от маюскула по своите начертания. Произходът му не е еднозначен, тъй като няма преки предшественици в историята на кирилската писменост. Визията му наподобява разновидност на т.нар. александрийско маюскулно писмо, но пряк образец от него през XIV в. исторически не би могъл да бъде използван, тъй като по това време книжовните паметници се преписват с обикновен минускул. Поп-Герасимовото писмо възпроизвежда общото зрително впечатление от гръцкото писмо, напомнящо т.нар. одигонски стил, известен в Константинопол и извън него през XIV в. То е част от една културна тенденция, при която за втори път много интензивно се превеждат текстове от гръцки образци на славянски език и лесно би могъл да се проследи явният стремеж към най-тясно сближаване. Този тип писмо се отличава с по-голяма бързина при изписването на буквите, което облекчава самото производство на книгата. С Поп-Герасимовото писмо са изписани големи сборници с небиблейско съдържание, и то предимно от няколко книжовници, владеещи гръцки език. Неговата употреба остава временен експеримент вероятно поради създалата се политическа ситуация на Балканския полуостров, но тя е регистрирана в по-широк ареал от кописти като Гаврил Урик и митрополит Киприан. Отворен остава въпросът дали тази употреба е резултат от подражание на гръцкия оригинал като своеобразен психологически елемент, както и въпросът за терминологичната точност – дали това е стил на писане, или тип писмо.

За развитието на кирилското писмо по българските земи в по-късната книжовна практика говори Д и л я н а Р а д о с л а в о в а (София, България) в до-

---

⁸ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/1291301797941856>.

клада „Български книжовни центрове и преписвачи от XVII век: методологически бележки“⁹. За да очертае контекста на появата на дамаскините като тип литературен паметник, Д. Радославова представи една своеобразна географска карта на българската книга през разглеждания период. Анализирани са над 300 ръкописа, от които 98 съдържат бележки от книжовниците, 46 са с имена на кописти, 36 – със зона на преписваческа дейност (от които 18 селища и 18 манастира). За книжовен център, който задава тенденцията за създаването на дамаскинарска литература, бе посочен Атон. Типовете писмо, използвани при изработката на ръкописите, са полууставно и полубързописно (в паратекстовете). За параметри при определянето на почерците според диференциращи признаци – с оглед на голямата вариативност в типовете полуустави, са приети едрина, височина, модул, гъстота, наклон, ритмизиране, аспект, дуктус. Така се извеждат и индивидуални особености на писмото, използвано от даден книжовник, характеристиката на високо унифицирано писмо, приложено от двама или повече книжовници, както и на локалните типове писмо (например врачанско, етрополско, аджарско, карловско-кукленско). Д. Радославова се спря и на термини като еталонно писмо (образец на писмо на най-изкусните представители на дадена калиграфска школа), почерк (книжовните особености, с които даден копист следва еталона), калиграфски стил (спецификата на определена школа или книжовник, орнаментика), скрипторий (средище/работа на група книжов-

ници, следващи единни норми), функционално писмо (полууставни варианти, ползвани от книжовник или школа за изписване на различен тип текстове). При анализа се подчерта, че понятието калиграфски център невинаги е еднозначно с калиграфска школа, че в едно средище функционират различни типове писмо, както и че един книжовник използва няколко типа писмо. Д. Радославова обобща, че качественият палеографски анализ към момента изисква дългогодишен изследователски опит, водещ за наблюденията е изворовият материал, като е явна и необходимостта от следването на обективна терминология.

Предвид факта, че славянската писмена култура през средните векове се развива въз основа на гръцката и латинската книжовна практика, в рамките на семинара се проведеха и три срещи, посветени на историята на гръцката и латинската палеография и на подходите към палеографското и кодикологично описание на ръкописи.

Б р и г и т М о н д р е н (Париж, Франция) в доклада „L'identification d'écritures de copistes grecs du XIVe siècle. Aspects méthodologiques“¹⁰ проследи сходствата и различията между традициите във византийската и славянската палеографска школа. Акцентът бе върху историческия аспект на въпроса и върху спецификата при работата с византийски изворов материал от XIV в. Въз основа на вече създадения реперториум на гръцките кописти от Бернард дьо Монфокон („Palaeographia Graeca, sive de ortu et progressu literarum Graecarum“ (Paris, 1708) Б. Мондрен обър-

---

⁹ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/274409034660162>

---

¹⁰ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/285687813145544>.

на внимание на зараждането на палеографските проучвания в гръцкия ареал и как са се провеждали първите научни наблюдения. Тя насочи интереса към оформянето на отделната страница, на общия ѝ изглед, би ли могла съответно да се изведе определена типология, към индивидуализиращите кописна особености в номерацията на отделните тетради. Посочена бе тенденцията през XIV в. византийските ръкописи да бъдат изписвани от повече от един книжовник, както е и в славянската традиция, и бяха поставени въпросите на какво се дължи това, кога се сменят кописите, при положение че смяната не съвпада с изписването на отделните тетради. Беше обърнато внимание и на факта, че проучването на писаческите практики през XIV в. включва не само точното възпроизводство на образа, но и изучаването на образа от страна на самите средновековни книжовници. За това свидетелстват отделни страници, на които понякога има два или три различни по изписване реда, без да е ясно дали това е намеса на различен копист, или е дело на един и същ. В доклада беше показано и значението на стилизираните почерци, познати във византийската традиция, като не беше подminat въпросът как се процедира при идентификацията на даден копист, когато няма колофон.

Поставената проблематика бе продължена от Паоло Елеутери (Венеция, Италия) с доклада „Il “Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600”. Metodo, risultati, problematiche“¹¹. Изследователят запозна аудиторията с методите на работа, с получените ре-

зултати и с възникналите проблеми по време на съставянето през 1997 г. на реперториума на византийските кописи, известни от епохата на Ренесанса. Избраният период е именно Ренесансът, защото първият датиран ръкопис е от 800 г., а 1600 г. е приета за емблематичен край на епохата. Реперториумът е изработен по модел на по-стари съществуващи вече модели. При съставянето му авторите първоначално са описали датиранияте ръкописи, след което са преминали към недатираните. Включени са и имената на западни кописи, работили в Гърция в изучавания период. Поредицата е в три тома, структурирани в зависимост от сегашното местонахождение на ръкописите. Първият включва сведения за кописи на ръкописи, съхранявани във Великобритания, вторият – за кописи на ръкописи от Националната библиотека в Париж, третият – за кописи на ръкописи от библиотеките в Рим и Ватикана. По този начин се акцентира на локализацията и отново се подчертава значението на географския показател. Материалите са подредени по азбучен ред, като първо са въведени кописите с фамилия, а после тези без такава, следвани от палеографска характеристика за всеки един копист, образец от използваното от него писмо, библиография за кописна. Подчерта се, че всеки един описан ръкопис е сравнен преди това с оригинала.

Историята и спецификата на латинската изследователска традиция бе представена от Славия Бърлиева (София, България) в доклада „Терминология на палеографския анализ в латинската палеография“. С. Бърлиева проследи развоя на научните изследвания по въпроса от същинското начало на латинската научна палеография през 1681 г. до днес, като посочи и съществуващите съпоставки между различни-

---

¹¹ Пълен запис вж. на адрес: <https://www.facebook.com/Kopisti14/videos/1131525190710638>.

те азбуки и езици, разработвани преди това – в периода VIII–IX в., когато се появяват първите компендиуми, улесняващи четенето, както и названието на някои видове писмо. Периодът на Реформацията е този, който предизвиква нуждата от прецизно изследване и сверяване на стари писмени паметници от времето на дипломатическите войни и осъзнаването на архивните данни като дипломатически оръжия. Същинското начало на научните разработки поставя Жан Мобийон с „De re diplomatica“ (1681). Авторът разделя самото писмо на книжовно (*scriptura litteraria*) и дипломатическо (*scriptura diplomatica*), за първи път въвежда термина унциално писмо (*scriptura uncialis*), известно в съвременната латинистика като капитално писмо (*scriptura capitalis*), и въвежда теорията за националните езици. Откривателят на Веронската библиотека Сципион Мафей пък доказва, че всички типове латинско писмо са генетично свързани, че имат единна система, изразена в три разновидности: маюскул, минускул и курсив. През 50-те години на XX в. благодарение на френските изследователи се утвърждава палеографски анализ, изграден върху структурата на буквите: модул (съотношението между размерите на височината и ширината на буквата); дукт – нееднозначен термин (последователността при изписването на елемента на буквите), който може да е тържествен или курсивен; ъгъл на писане (положението на инструмента за писане спрямо долния ред на писмото и материала на писане); тежест на писмото (плътността на чертите, съставлящи отделните букви); лигатура (естественото свързване между две или повече букви); гнездото и монограмът (сливането на две или повече букви с най-малко един общ елемент). Бяха проследени и термините, изграде-

ни върху типовете писмо: маюскулно писмо (днес известно като капитално писмо), минускулно писмо, нормализирано писмо, обичайно писмо, елементарно писмо, унциално писмо, полуунциално писмо. Наблюдението обхваща и съвременен обзор на интернет ресурсите по латинска палеография и резюмира за присъстващите тяхното съдържание.

Изключително полезни за участниците в проекта бяха и организираните две работни срещи, проведени в средата и в края на 2021 г. под наслов „Техника на старославянската калиграфия“, водени от професионалиста калиграф Мария Скопина (Санкт Петербург, Русия). Въз основа на ръкописни образци, руски паметници от периода XIV–XVI в., бяха показани различни техники за изписване на буквите през епохата на Средновековието, участниците в проекта имаха възможност сами да ги приложат. Така бе онагледено практически значението на материала за изработка на перото, изборът на ширина, на ъглов наклон на перото, посоката на движение на ръката, височината на буквата при реализацията на определен тип писмо (било то обикновено писмо, съставно или изрисувано). Въпросът за реконструкцията и идентификацията на отделните дуктуси с оглед на количество, последователност и посока на шрифта се оказа предизвикателство за участниците. Може да се каже, че двете работни срещи станаха видимо потвърждение и своеобразно обобщение на поставените проблеми във всеки един от проведените през годината семинари.

В заключение трябва да се каже, че ръкописното наследство от XIV в. е най-добра база за сравнения и за статистически обобщения както поради сравнително голямото количество запазени

ръкописи, така и поради наличието на ръкописи с ясен произход, с известен копист и локализация. Всички те могат да бъдат основни, базисни моменти, около които да се продължи работата по идентифициране на южнославянските кописи. По време на семинарните срещи беше подчертана необходимостта да се потърси по-съвременен поглед към взаимовръзката между кирилското и гръцкото писмо с оглед на това, че славянските кописи в повечето случаи са били диграфи, което няма как да не въздейства при начина на оформяне на ръкописната книга и на избора на следваните образци. Набелязаха се релевантните критерии, които биха могли да доведат до създаването на обоснована методология за иденти-

фициране на кописи, работили в средновековните южнославянски манастирски средища през XIV в. Най-важното е обаче известните факти да се съберат и подредят на едно място, където благодарение на новите технологии взаимовръзките ще бъдат открити.

Проведеният семинар предизвика оживен интерес сред колеги от България и чужбина. Всяка лекция беше последвана от полезна научна дискусия, за което участниците в проекта изказват благодарност на всички присъствали. Това още веднъж показва, че избраното изследователско поле представлява дял от медиовистичната наука, на който трябва да се обърне специално внимание – най-малкото, защото към момента поставя повече нерешени въпроси, отколкото отговори.

*Ива Трифонова,
Кирило-Методиевски научен център –
Българска академия на науките*